Библіотека академическ. ферейна
для изученія еврейской исторіи и литературы

דיא אינטערנאַציאָנאַלע ביבליאָטהעק.

לעבענסבעשרייבונגען פון בעריהמטע מעננער.

דער רמב"ם

רבנו משה בן מיימון

(מאַימאָנידעס)

זיין לעבען און זיינע אויפטהואונגען פיר אידען און פיר דיא וועלט.

פון

ב. פייגענבוים.

Copyright by the International Library Publishing Company 1903.

דיאַ אינטערנאַציאנאלע ביבליאטהעק פאבלישינג קאמפאני,
23 דואיין סט., ניו יארק.

רמב"ם.

דאָס וואָרט רמב"ם איז דיא ראשי תבות (אנפאנגס בוכשטאַ־בען) פון רבנו משה בן מיימון. ביי דיא גוים ווערט דיעזער וואונ־דערליכער אידישער דיינקער אָנגערופען „מאימאָנידעס", דאָס הייסט מיימאָן'ס זוהן, און ביי דיא אַלטע אַראַבער איז ער געווען אָנגערופען אבו אַרמאַן מוזא. דיזער „צווייטער משה רבנו" איז געבוירען געוואָרען אין דער שטאָט קאָרדאָווא, שפּאַניען, אין ערב פסח פון יאָהר 1135 (ד. תתצ"ה.). זיין פאָטער ר' מיימון בן ר' יוסף איז געווען א דיין אין קאָרדאָווא. מען זאָגט, אַז ער איז געווען אַ גרויסער מאַטהע־מאַטיקער און אַסטראָנאָם און זאָל האבען פערפאַסט ספרים אין דיעזע וויסענשאַפטען. אַזעלכע ספרים פון איהם געפינען זיך אָבער אין ערגעץ ניט. זיין זוהן האָט ר' מיימון ערצויגען אויף זיין וועג, ער האָט איהם געלערנט תורה. וויא אַזוי דאָס איז געקומען, ווייס מען ניט, אָבער זיכער איז, אַז נאָך יונגערהייט האָט אונזער משה זיך גע'חבר'ט מיט דיא מאַהאָמעדאַנער אַראַבער און האָט ביי זיי גע־לערנט וועלטליכע וויסענשאַפטען. זיין הויפּט־לעהרער אין דיעזע וויסענשאַפטען איז געווען אַ שילער פון דעם גרויסען אַראַבישען פילאָזאָף אַווענפּאַזאַ (אבן בדזא), און זיינע חברים זיינען געווען דער גרויסער וויזיר איבן־צאָהאַר, דער זוהן פון דעם אַראַבישען אַסטראָ־נאָם אבו מוהאַמעד דזשאַבאַר, און נאָך אַזעלכע גרויסע געלעהרטע.

ווען משה איז אַלט געווען 13 יאָהר, איז אויף זיין פאַמיליע געקומען אַ גרויסע צרה און ער איז מיט זיי פערוואָרפען געוואָרען אין פרעמדע לענדער אריין. אין דיזען יאָהר האבען נעמליך דיא אַלמאַהאַדען (איין

אראבישער שטאם) איינגענומען דיא שטאָט קאָרדאָוואַ, און זיי האָבען געצוואונגען דיא אידישע איינוואָהנער פון דיזער שטאָט אָנצונעהמען דיא מאהאָמעדאַנישע רעליגיאָן. דיא וואָס האָבען דאס ניט געוואָלט טהון, האָבען דיא אַלמאהאַדען פערטריבען און צוגענומען זייער גוטס און פערמעגען. דאָס רוב אידישע איינוואָהנער פון קאָרדאָוואַ האבען זיך אויסגעקליבען דאס צווייטע און זיינען מיט ווייב און קינדער אויסגעוואַנדערט אין דער וועלט אַריין, וואו דיא אויגען האבען זיי געטראָגען. ר' מיימון איז געוועזען צווישען דיא אויסוואַנדערער. וואו אהין זיי זיינען דענסמאָלט אַוועק וויים מען ניט אויף קלאָר. דיא אַלטע אראבישע שרייבער מעלדען, אַז דיא מיימון פאַמיליע איז אַוועק אין דער שטאָדט אַלמיירא. יעדענפאַלס זיינען זיי דאָרט ניט לאַנג געבליבען בשלום, וואָרום באַלד האָבען דיא פאַנאַטישע אַלמאהאדען אויף דיזע שטאָדט איינגענומען און דיא אידען וויעדער פערטריבען.

אַ לאַנגע צייט איז ר' מיימון מיט זיין פאַמילע ארומגעוואַנדערט נע־ונד פון שטאָדט צו שטאָדט און פון לאַנד צו לאַנד פיעלע יאָהרען האָבען זיי קיין שטענדיגען מקום מנוחה ניט געקענט געפינען. וואָס מיט דעם רמב״ם האָט פּאַסירט אונטער דער צייט וויים מען ניט. יעדענפאַלס איז עס זיכער, אַז אונטער דיעזע ארומוואַנדערונגען אין צרות און גלות איז ער אויפגעצויגען געוואָרען און איבעראַל האט זיין פאָרשענדער גייסט אין זיך אריינגענומען נייע ערפאהרונגען, וויסענשאַפטען און איינדריקע.

זיין ערשטען ספר האט ער אַרויסגעגעבען אין יאָהר 1158. דאס איז דאס ספר, „מאמר העבור״ וועגען דיא רעגעלען פון דעם אידישען קאַלענדאַר און צייט־רעכענונג. אין דיעזען ספר, וועלכען ער האָט געשריבען ווען ער איז אַלט געוועזען 23 יאָהר, וויזט ער שוין ארויס אַ מערקווירדיג גלייבען שכל און אַ נייגונג צו מעטהאָדע און אָרדנונג אין דענקען. פאַר איהם איז ביי אידען קיין מאָל ניט געוועזען אַ ספר איבער דיעזען געגענשטאַנד, אויף אזא לאָגישען מעטהאָדישען אָרט צוזאמענגעשטעלט.

אין דיעזער צייט האָט דער יונגער משה זיך גענומען צו א מין ריעזיגע ארבייט, וואס עס איז כמעט אונגלויבליך אז אזא יונגער מענש זאָל אזעלכעס קענען אויפטאָן. ער האָט געשריעבען אין דער אראבישער שפּראך א פּירוש אויף דעם גאנצען משניות, דעמאָלט ווען ער האָט ניט געהאט קיין ישום ספרים מיט זיך און האָט אלין געמוזט געדיינקען אויפ'ן קאָפּ. אין דיעזען פּירוש סטארעט ער זיך הויפּטזעכליך ארייננצולייגען אין דעם משניות א זין נאָכ ן גלייכען שכל און נאָך דיא דענסמאָלדיגע וויסענשאפטען. אויב זיין פּירוש פּאסט זיך אימער צו דעם אמת'ן זין פון דיא ווערטער פון דיא פרומע גלויביגע תנאים, צו ניט, סיי וויא סיי האָט ער בעוויעזען א וואונ־דערליכע קונץ און ענטוויקעלט א מערקווירדיגען לאָגישען גאנג, וויא דאס האָט קיין למדן פאר איהם קיין מאָל ניט געטהון. ביז'ן היינ־טיגען טאָג איז דיעזער פּירוש א קוואל פון וואננען אידישע יונגע לייט, וואָס ווערען ערצויגען ביי דער גמרא, שעפּען דעם שניט פון גלייכען לאָגישען דיינקען.

אין יאָהר 1160 איז ר' מיימון מיט זיינע קינדער אוועק אין פעץ, דיא הויפּטשטאָדט פון מאראָקקאָ, צו דעם גרויסען אידישען רב יהודה הכהן אבן שושן. דאס רוב אידען האבען דאָרט, אויס שרעק פאר דיא פאנאטישע מאהאָמעדאנער, עפענטליך אָנגענומען דעם מאהאָמעדאנישען גלויבען; בסוד אָבער האבען זיי אָבגעהיט אידישקייט. ר' מיימון האָט דעמאָלט געשריבען צו זיי א'ן אויפרוף („אגרת נחמה"), אין וועלכען ער טרייסט זיי און גיט זיי אונטער מוטה, זיי זאָללען זיך פעסטהאלטען אָן דעם גלויבען פון זייערע עלטערן.

דער יונגער דענקער האָט שרעקליך פיינט געהאט צו לעבען פון רבנות און איבערהויפּט פון דער רעליגיאָן. אין דעם דערמאנ־טען „פירוש המשניות" (אבות פ"ד) צושפּרייט ער זיך שוין מיט ראיות דערויף, וויא קרום און אונרעכט דאָס איז, צו מאכען א לע־בען פון רעליגיאָן. פּיעלייכט דורך זיין איינפלוס האָט זיין פאטער אין זיין נייע היים, אין פעץ, שוין ניט אנגענומען קיין שטעלע אלס דיין אדער רב, נור איז געוואָרען א סוחר.

משה אליין האט זיך דארט ווייטער פערטיעפט אין לערנען וועלט־ליכע וויסענשאפטען ביי דיא גרעסטע אראבישע פילאזאפען און דאקטוירים, דארט האט ער אויך וואַרשיינליך געשריעבען זיינע „אבת פרקים", וועלכע ענטהאלטען א טיעפע גלענצענדע מאראל־פילא־זאפיע.

אין א קורצע צייט נאכדעם האט דער יונגער משה ארויסגע־וויזען זיינע ליבעראלע געדאנקען. א פערביסענער פאנאטישער רב האט נעמליך ארויסגעגעבען א פסק, אז דיא אידען, וואס האבען אנגענומען דעם מאהאמעדאנישען גלויבען, כאטש זיי זיינען געוועזען געצוואונגען דערצו און כאטש בסוד האלטען זיי פון אידישקייט, זיינען שוין גאר קיין אידען ניט, האבען שוין קיין חלק ניט אין עולם הבא און מוזען פון אידען בעהאנדעלט ווערען וויא עכטע גוים. און וואס דאס האט אין יענע פינסטערע צייטען געהייסען, איז לייכט צו פער־שטיין... דאס האט דעם רמב"ם ניט געלאזט רוהען און ער האט ארויסגעגעבען א ספר'יל („אגרת השמד"), אין וועלכען ער בעוויזט, אז דיא מאהאמעדאנער זיינען אויך ניט קיין טייוואלים, אז זייער רע־ליגיאן איז גאר ניט אזוי זעהר שטארק געגען דיא אידישע. ער פרע־דיגט דארטען טאלעראנץ און ברידערליכקייט צווישען אידען און מאהאמעדאנער און טרייסט דיא גע'שמד'טע אידען, זיי זאלען ניט אראבפאללען ביי זיך און ניט גלויבען, אז זיי זיינען פערלוירענע אויף דער וועלט און אויף יענער וועלט.

דיעזעס ספר'יל האט ער געשריבען אין דיא אראבישע שפראך, אין דעם לשון, וואס דיא אידען האבען דענסמאלט דארט גערעדט, און האט דאס צושיקט צו אללע אידעשע קהלות.

באלד נאכדעם האבען דיא פאנאטישע אראבער געפאנגען דעם פעצער רב ר' יהודה הכהן אבן שושן און האבען איהם געוואלט נייטען ער זאל זיך שמד'ען אויף א מאהאמעדאנער. ער האט זיך ענטזאגט און זיך געלאזט פון זיי אומברייננגען אויף קדוש השם. צו־היצט פון פאנאטישען בלוטדורשט, האבען דיא פרומע אראבער זיך גע־וואלט נוקם זיין אן דעם יונגען ר' משה, וועלכער האט שוין געהאט א גרויסען נאמען ביי אידען. זיי האבען איהם געפאנגען גענומען און

פער־משפט צום טויט. אבער דורך דיא בעמיהונג פון דעם גרויסען אראבישען דיכטער אבולעראב האט מען דיא אויספיהרונג פון דעם טויט־פסק אבגעהאלטען און שפעטער האט מען דעם רמב״ם אין גאנצען בעפרייט. דעם רמב״ם׳ס פאמיליע האט זיך אבער דארטען שוין ניט געפיהלט זיכער און האט בעשלאסען צו אנטלויפען פון דיא בלוטיגע שטאט.

אין דער נאכט פון דעם 4 טען טאג אין חודש אייר פין יאהר 1165, א זעהר פינסטערע נעבעלדיגע נאכט, איז רב מיימון מיט זיין גאנצע פאמיליע ארויף אויף א שיף און האבען זיך אוועקגעלאזט אויף דעם מיטטעללענדישען מעער. זעקס טעג זיינען זיי געפאהרען אויפ׳ן ים אהן שטערונג. אויפ׳ן זיעבענטען טאג האט זיך געמאכט א שטורם און נאך א האר וואלט דאס שיף אונטערגעגאנגען.. אבער נאטירליך איז א „נס געשעהן״ און דער שטורם האט זיך געלייגט. אין א מאנאט ארום, דעם דריטען טאג אין סיון, איז דיא גאנצע פאמיליע אנגעקומען אין דעם פארט פון אקא (עכו). דעם טאג, וואס זיי זיינען אוועק פון פעץ, און דעם טאג, וואס זיי האבען געהאט שטורם אויפ׳ן ים, האט דער רמב״ם געמאכט פאר א תענית, און דעם טאג, וואס זיי זיינען בשלום אנגעקומען אויף דער יבשה, האט ער געמאכט פאר א יום טוב פאר זיין פאמיליע אויף דור דורות.

א האלב יאהר האבען זיי געוואוינט אין אקא. דערנאך זיינען זיי געוועז א קורצע צייט אין ירושלים און אין חברון, און פון דארט זיינען זיי אוועק קיין מצרים (עגיפטען), וואו דער רמב״ם האט אויסגעלעבט זיינע יאהרען און אויפגעטאן פאר אידען דאס, וואס האט איהם געמאכט צו דעם וואס ער איז: דער גרינדער פון א נייע צייט אין דער געשיכטע פון דיא אידען.

* * *

אין יאהר 1166 איז זיין פאטער געשטארבען. דעם רמב״ם׳ס אינגערער ברודער, ר׳ דוד, איז געווארען א סוחר פון דיאמאנטען. ער פלעגט אפט פאהרען וועגען דיזע געשעפטען קיין אינדיען און אנדערע ווייטע לענדער און פון דעם האט ער בכבוד ערנעהרט זיין פאטערס הויזגעזינד צווישען וועלכע עס איז אויך געוועזן זיין גרויסער ברו־

דער, דער רמב׳ם. דער רמב׳ם האָט זיך דענסמאָלט געלעבט גאַנץ גליקליך אין פאָסטאַט (אַלט קאַירא), אין עגיפּטען, און האָט ניט מעהר געטאָן וויא שטודירט. אין אַ צייט ארום איז איהם אָנגעקומען אַ נאַכריכט, אַז דאָס שיף, אויף וועלכען זיין ברודער און ברויט־געבער איז געפאהרען נאָך אינדיען, איז אונטערגעגאַנגען און זיין ברודער איז דערטרונקען געוואָרען. דאָס איז געווען פאַר איהם אַ שרעקליכער קלאַפּ. עס האָט זיך אנגעהויבען פאַר איהם אַ צייט פון אָרימקייט און טרויער, דערצו האָט מען איהם נאָך פער׳מסר׳ט צו דיא רעגיע־רונג, אַז ער מאַכט מיט זיינע ביכער דיא מאַהאַמעדאַנישע רעליגיאָן פערהאַסט ביי דיא אידען. מען האַט איהם אַרעסטירט און ווידער פערמשפּט צום טויט. וויא אַזוי ער איז ניצול געוואָרען, מעלדעט אונז דיא געשיכטע ניט. פון דיא אַלע צרות איז ער זעהר קראַנק געוואָרען און איז אַבגעלעגען אַ גאַנץ יאהר. ווען ער איז אויפגע־שטאַנען, האָט ער זיך גענומען צו פּראַקטיצירען מעדיצין אַלס אַ מיטעל צו פערדיענען זיינע לעבענסבעדירפניסע. אין אָנהייב האָט ער געהאַט זעהר אַ קליינע פּראַקטיק און האָט זיך ערנעהרט זעהר בדוחק.

אין דער צייט ווען דער רמב׳ם האָט אָנגעהויבען צו פּראַקטי־צירען מעדיצין אום צו האבען ברויט, האָט ער אויך אנגעהויבען צו האַלטען רעדען פאַר פערזאַמלונגען איבער וויסענשאַפט און תורה. זיין גאַנצען קאָפּ אבער האָט ער דענסמאָלט אַריינגעלייגט פערטיג צו מאַכען זיין פּירוש אויף משניות, און דאָס האָט ער ארום יענע צייט אין יאהר 1167, אויסגעפירט. דעם פּירוש האָט ער געשריעבען אין דער פאָלקסשפּראַך פון דעם גרעסטען טייל פון דיא אידען פון יענע צייט — אין אַראַביש — און האָט איהם אַ נאָמען געגעבען „סיראַג“, דאָס איז דער טייטש „דאָס ליכט“. זיין עיקר־צוועק איז געווען אַריינ־צולערנען אין דיא געדאַנקען פון דעם משניות אַ פּשט לויט דיא ריינס־טע וויסענשאַפטען פון יענע צייט. זיין גאַנצער אידעאַל איז געווען, אַ־ריינצובריינגען אין זיינע ברידער דיא אידען אַ חשק צו בענוצען זייער שכל צום נאַכדיינקען און צו פּרובירען, אויב דאָס, וואָס זיי גלויבען, קען זיין אמת, אויב עס האָט עפּעס אַ זינן; ער האָט געוואָלט, זיי זאָלען בעקאַנט ווערען מיט דיא וועלטליכע וויסענשאַפטען און מיט

דעם וואָס דיא גרויסע מוחות פון דיא אומות העולם האבען ארויסגע־פונען. ער האָט געוואָלט, מיט איין וואָרט, מאכען תּון ייין פאָלק טאַקי א׳ן „עם חכם ונבון״ א פאָלק וואָס דענקט נאך און איז פערשטענ־דיג, אָנשטאָט צו זיין איינגעזונקען אין א טיעפען זומפּף פון תּם׳עוואטע אבערגלויבינגקייט. אנשטאָט וואָס דיא פריידענקער פון חוי הבלכ׳ם צייטען האבען דאָס געוואָלט אראָבפיהרענדיג דאָס פאָלק פון דיא גאנצע אמונה, ווייזענדיג זיי, וויא זיא איז אין גאנצען א נאררישקייט, איז דער רמב״ם געגאַנגען אויף א׳ן אנדערן וועג ; ער איז זיי געגאנגען אויסלייגען דיא אמונה אליין אויף א וויסענשאפטליכען אופן און ווייזען, אז מיט אלץ וואָס אין דיא אלטע אמונה ספרים שטייט, מיינט מען טאַקי אויך דיא וואהרהייטען, וואָס דיא חכמות און וויסענשאפטען לערנען, נאָר מען דאַרף דאָס ריכטיג פערשטיין.

זיין פירוש אויף משניות איז געווען זיין ערשטע ארבייט אריינ־צולערנען א וויסענשאפטליכען פּשט אין דער אמונה אריין.

האָט טאַקי דער רמב״ם ווירקליך געגלויבט, אז דיא אלטע אמונה, וואָס איז ענטשטאנען אין אונוויסענדע האלב־ווילדע צייטען, מוז דוקא מיינען דאָס וואָס דיא העכסטע וויסענשאפט מיינט ? אדער האָט ער אפשר גערעכענט, אז אויף אזא אופן, שאנעווענדיג דיא אמונה און אריינקוועטשענדיג דיא וויסענשאפטען און דיא פילאָזאָפיע אין איהר אריין, וועט ער עס אם בעסטען און לייכטסטען קענען ווירקען אויף דיא אבערגלויבישע אידישע מאסען זיי זאלען ניט אנ־טלויפען פאר דיא וויסענשאפט און אויפקלערונג וויא פאר א טרפה־נע זאך ? ווער קען דאָס וויסען ? עס איז זעהר שווער צו גלויבען, אז אזא טיעפער פילאָזאָף וויא דער רמב״ם איז געווען, וואָס האָט גע־זוכט דעם אמת נאר דורך דעם ריינעם שכל, וואָס האָט צום ביי־שפּיעל אויסדריקליך געזאָגט (מורה נבוכים ח״ב פ׳ כ״ה), אז ווען דיא לאָגיק און דער שכל וואלטען אונז בעוויזען, אז דיא וועלט איז ניט בעשאפען געווארען, וואָלטען מיר ניט געקענט גלויבען וואָס דיא תּורה דערציילט אונז, אז זיא איז יאָ בעשאפען געווען — עס איז זעהר שווער צו גלויבען, זאָג איך, אז אזא פרייער דיינקער זאָל געפינען פיר נייטיג

אַנצונעהמען פאר א הייליגען אמת דיא קינדערשע פאַנטאַזיעס פון באַרבאַרישע צייטען.

וועלכע אורזאַכע קען דען אייגענטליך בעוועגען אַזאַ פרייען דענקער צו האבען דרך ארץ פאר א'ן אַלטע אמונה? טיעפע חכמות האָט ער דאָך אין איהר ניט געפונען, אדרבה, דיא הויכע חכמות האָט ער דאָך גאר געפונען אויסער איהר, און ער גייט זיי דאָך דאס ערשטע גאר אין איהר אַריינפּאַסען, כאָטש זיי קלעפּען זיך וויא א'ן אַר־בעס צום וואנד. ער האָט דאָך ניט געהאַלטען פאַר הייליג א זאַך צו־ליעב דעם נארישען גרונד ווייל זיין פאָלק האַלט אַזוי, אסך זאַכען פון דער אמונה, גאַנץ גראָבע דומהייטען האָט ער דאָך, וויא מיר וועלען ווייטער זעהען, אבגעלייקענט; היינט וואס־זשע האָט איהם גע־קענט צווינגען דיא גאַנצע אמונה צו האַלטען פאר א הייליגע זאַך?

פון דער אַנדערער זייט אבער שטראַהלט פון זיינע וויסענ־שאַפטליכע און פילאָזאָפישע פירושים אויף דער אמונה אַרויס אַזאַ הייליגע ערנסטקייט, אַזאַ ענערגישע אויפריכטיגע בעמיהונג דיא רעלי־גיעזע געפיהלע און דיא פילאַזאפישע געדאַנקען צוזאַמענצושמעלצען, דאס עס איז אונמעגליך אנצונעהמען, אז ער זאָל — איך וויל כמעט זאָגען „חלילה״ — האָבען געהאַנדעלט נאָך דער רעגעל דאס דער נוטער צוועק הייליגט שלעכטע מיטעל אבער דעם מענשענס נשמה איז א וואונדערבאַרע זאַכע. ווען מען שטודירט מענשליכע כאַראַק־טערע ווערט מען אָפט איבערראַשט צו געפינען אין איין מענשענס נייסט אונבעגרייפליכע ווידערשפּריכע. עס איז אויך מעגליך, דאָס דער גאַנץ פרייער דענקער און לאַנישער פילאָזאָף, דער רמב״ם, האָט פון דעסטוועגען געגלויבט, אז דיא בעשטייענדע אידיישע אמונה איז פון גאָט. צו דעם גלויבען אין עפּעס א גאָט איז ער טאַקי געקומען דורך דיא ריינע פרייע פאַרשונג מיט דער הילף פון דיא נאָך זעהר שוואַ־כע וויסענשאַפטען פון יענע צייט. אבער דיעזער גלויבען האָט זיין גרונ'סען שכל קיין שום שאדען ניט געקענט טאָן. וואו דער גלויבען האָט זיך ווידערשפּראָכען מיט'ן שכל, האָט ער ניט צוגעבויגען דעם שכל צום גלויבען, נאר פערקערט, דעם גלויבען צום שכל, און אויף

אזא אופן איז ז י י ן אייגענע אמונה אין גרונד געווען איינס מיט'ן שכל. אויף איין אָרט שרייבט ער אָט דיעזע מערקווירדיגע ווערטער:

„זייט וויסען, רבותי, אז אַ מענש דאַרף נאָר גלויבען אין איינע פון דיא זאַכען. דאָס ערשטע, דאָס וואס דער שכל ווייזט מיט שטאַרקע ראיות, וואס עס איז אונמעגליך צו דענקען אַנדערש — וויא אַ שטייגער מאַטהעמאַטיק; דאס צווייטע, וואס דער מענש בט־נעהמט מיט זיינע פינף חושים (זעהען הערען, טאַפּען, ריכען (מיט'ן נאָז) און שמעקען (מיט'ן טעם פון צונג); למשל, אַז דיא זאַך איז ביטטער און דיא זיס (שמעקען) אַז דאס איז קאַלט (טאַפּען), אַז דאס קלינגט גראָב און דאס איידעל (הערען), אַז דאס האָט אַ גו־טען ריח און דאס אַ שלעכטען (ריכען) און נאָך אַזעלכע זאַכען. און דאס דריטטע, דאס וואס דער מענש האָט בקבלה פון דיא נביאים און פון דיא צדיקים". (אבער אויך נאר, ווען דער שכל גע־פינט ניט, אַז דאָס קען ניט אמת זיין! ווען יא, מוז מען אננעה־מען, אַז מען פערשטייט ניט וואס דיא נביאים און צדיקים האבען אין אמת'ן געמיינט. אלזא, דער עיקר איז דער שכל, און דיא אמונה מוז זיך צו איהם צו פּאַסען).

און יעדער קלוגער מענש, זאָגט דער רמב"ם ווייטער, דאַרף זיך אין זיין געדאנקען איבערלייגען אלץ וואָס ער גלייבט, און בעטראַכ־טען צו וועלכען פון דיא דריי סאָרטען געהערט יעדע זאַך, וואס ער גלויבט אין איהר; און ווען ער געפינט, אַז ער גלויבט אין אַ זאַך, וואס איז ניט פון קיין איינע פון דיא דריי סאָרטען, זאל ער דאס אַוועק־וואַרפען, ווייל אויף דעם איז געזאָגט געוואָרען „אַ נאַרר גלויבט אַלס".

ווייטער זאָגט ער, אַז אַ סך זאַכען שטייען געשריעבען אין אַלטע ספרים, וואס איז הבל הבלים, און עס איז אַ שאַנדע פאַר אַ פער־שטענדיגען מענשען ער זאָל גלויבען אין דעם. און צו ענדע זאָגט ער דיעזע קלוגע ווערטער. „איך וויים גאַנץ גוט, אַז אין דיא גמרא און אין דיא משניות קען מען אויך געפינען אין דיא רייד פון אייניגע תנאים אַזעלכע ווערטער, וואס ווייזען, אַז דיא שטערען זיינען גורם דעם מענשענס מזל (ער רעדט דאס דאָרט וועגען דעם, וויא נאַר־ריש דיעזע איינרעדעניש איז)... אבער קוקט ניט אויף דעם! מיר

דאַרפען ניט פערוואַרפען אַ וואַהרהייט, וואס דער שׂכל ווייזט, צו־ליעב דעם, וואס איינער פון דיא תּנאים האָט אַנדערש געזאָגט. עס קען זיין, אז ער האָט און דעם אַ טעות גע־האַט, אָדער אז זיינע ווערטער מיינען ניט דאָס, וואָס זייער פּראָס־טער פּשט איז, נאר זיי זיינען אַ ווינק (רמז) אויף טיעפערע זאַכען. איהר זעהט דאָך. אז אפילו אין דער תּורה אַליין זיינען דאָ אַ סך פסוקים, וואס קענען ניט מיינען דאס וואס זייער פּראָסטער פּשט זאָגט, וויל דער שׂכל ווייזט אונז, אז עס איז אונמעגליך אז דאס זאל אמת זיין, דעריבער מוז [!] מען דיא פּסוקים אַנדערש טייטשען.. מיט איין וואָרט, דער מענש דאַרף קיין מאָל ניט אַוועקוואַרפען זיין פערשטאַנד פון „הינטען, ווארים דיא אויגען זיינען פון פאָרנט, ניט פון הינטען“.

אזעלכע גאָלדענע רייד אין יענע צייט זיינען געווען אַ זעלטענע נייעס, און אונערהערטע זאַך. זיי האבען אַרויסגענומען פון אַלטען אייזען דעם פערזשאַווערטען פערשטאַנד, וועלכער איז דענסמאָלט ביי אידען, דורך דעם פינסטערן אבערגלויבען, געווען אַהין אַריינגעוואָרפען שוין זייט הונדערטער יאהרען. ניט אומזיסט איז דער רמב״ם בע־טראַכט געוואָרען אַלס איינער פון דיא גרעסטע — אויב ניט דער גרעסטער—אויפטוער אין דער אידישער געשיכטע! ניט אומזיסט הא־בען דיא פינסטערע פאַנאַטיקער געליינט זיינע ביכער און זיינע אנ־הענגער אין חרם אריין און זיי פער׳מסר־ט צו דיא אינקוויזיציאָן!

* * *

אָבער לאָמיר זיך אומקעהרען צו זיין ביאָגראַפיע.

ארום יענער צייט איז געקומען גרויסע צרות אויף דיא אידען פון יעמען (תימן). דיא פאַנאַטישע מאָהאַמעדאַנער האבען זיי גענייט צו דער שמד. פיעלע אידען פון יענע מדינה האָבען געמוזט לפּנים אָננעהמען דעם מאָהאַמעדאַנער גלויבען. דער הויפּט־רב פון דיא יעמענער אידען, ר׳ יעקב אלפאיומי, וועלכער האָט שוין דע־מאָלט געהערט פון דעם גרויסען שם פון דעם רמב״ם, האָט צו איהם

געשריבען א בריעף און איהם • מיטגעטהיילט אללע צרות וואָס דיא אידען ליידען אין זיין לאנד. דער רמב״ם האָט איהם קודם אָבגע־שריבען א לאנגען בריעף — „אגרת תימן״ — אין וועלכען ער האָט געגעבען דיא דאָרטיגע אידען מוטה און האָפנונג און זיי געוואָרענט, זייא זאָלען זיך ניט לאָזען פערפיהרען אָנצוגעהמען דעם מאהאמעדאַ־נישען גלויבען. אָבער מיט דיא בלויזע טרייסט־ווערטער האָט ער זיך ניט בענוגענט, דער פילאָזאָף און בעלייכטער פון זיין פאָלק׳ס גייסט איז דערצו נאָך געווען א מוטהיגער מאן און קעמפפער. דעם רמב״ם׳ס נאָמען איז דענסמאָלט שוין געווען זעהר בעוואוסט און בעריהמט אין דיא פּאלאצען פון דיא גרעסטע מיניסטאָרען און פירשטען, און דורך זיין איינפלוס אין דיא הויכע פענסטער האט ער אויסגעלייזט דיא אידען אין יעמען און געפּועל׳ט, אז אלע שרעקליכע גזרות און אונ־טערדריקונגען נעגען זיי זאָלען אָבגעשאפט ווערען. דאס האט זיין נאָ־מען און זיין איינפלוס אזוי גרויס געמאכט צווישען אידען, אז אין גאנץ יעמען איז איינגעפיהרט געוואָרען אין קדיש צו דערמאָנען דעם רמב״ם׳ס נאָמען („בחייכון וביומיכון ובחיי דרבנא משה בן מיימון״). און ביז׳ן היינטיגען טאָג זאָגט מען אום שמחת תּורה אין אלע געגענ־דען פון אָריענט געוויסע יוצרות פאר דעם רמב״ם׳ס נשמה. אין פיעלע ערטער פלעגט מען אויך אום שבועות זאָגען א געוויסען יוצר, וואָס איז ספּעציעל פערפאסט געוואָרען אָבצוגעבען דעם רמב״ם כמעט געטליכען כבוד. דער פּיוט לאָזט זיך אויס מיט דיא ווערטער: „קוראי דת בן עמרם עם דת בן מיימון״ — „דיא אידען, וואס לערנען דיא תורה פון בן עמרם (משה רבנו) מיט דיא תּורה פון בן מיימון״. אין טירקיי פלעגט זאָגאר זיין א מנהג ביי אידען צו זינגען א ליעד לכבוד דעם רמב״ם בשעת מען האָט געפיהרט חתן־כלה פון דער חופּה.

ארום דעם יאָהר 1177 איז דער רמב״ם געוואָרען הויפּט רב פון אלע אידעשע קהלות פון מצרים. קיין געלד האָט ער פאר זיין שטעללע ניט גענומען; ער האט ווייטער געלעבט פון זיין דאָקטאָריי; אָבער ארבייט האט ער געהאָט אין זיין רבנות זעהר פיעל. ער האָט איינגעפיהרט אין דיא קהלות מאנכע נייע איינריכטונגען — ער האט,

צום ביישפּיעל, אָבגעשאַפט צו דאַוונען שטיללע שמונה עשרה—אָבער ער האט אויך, מערקווירדיגערוויזע, אין א סך זאַכען בעוויעזען א געוואַלדיגע שטרענגקייט. צום ביישפּיעל, דיא אידישע ווייבער אין מצרים פלעגען זיך פיהרען אין זייערע ווייבערשע זאַכען לויט דיא מנהגים פון דיא קראים (קאַראַאימעס); דאס האט דער רמב"ם ניט געוואָלט ליידען און האט זיי שטרענג בעפוילען, אז זיי מוזען זיך נוהג זיין לויט דיא שווערע דינים פון דער גמרא; און ווען זיי האבען איהם ניט געוואָלט פאָלגען, האט ער זיי פערבאָטען צוזאַמענצוקומען מיט זייערע מענער, און דיא וואס האבען איהם דאס אויך ניט געוואָלט פאָלגען, האט ער געלייגט אין חרם אריין. אין דער צייט, ווען דער רמב"ם איז געווען פערטאָן מיט אַזוי פיעל פערשיעדענע זאַכען: צו מאַכען אָרדנונג אין דיא קהלות, צו ענטפערן אויף בריעף און שאלות, צו פסק'ענען דין־תורות, צו היילען אַלערליי קראַנקע, אידישע וויא מאַהאַמעדאַנישע, צו שטודירען פילאָזאָפיע און אַנדערע וויסענשאַפטען—אין דיעזער צייט האָט ער פערטיג געמאַכט א ריעזען־ארבייט, וואָס עס איז זעהר שווער איהר גלייכנים צו געפינען צווישען דיא גרעסטע און שווערסטע ארבייטען פון דיא גרעסטע זשעניען פון אַלע אומות. ער־האָט נעמליך אויפגעשריעבען דאס ריזיגע ווערק, וואס האט איהם פערשאַפט אזא גרויסען נאָמען און אַזוי הייליג געמאַכט ביי דיא לומדים ביז'ן היינטיגען טאָג. דאס איז זיין ספר „משנה תורה", אָדער „יד החזקה", אָדער, וויא דיא לערנער'ס רופען דאס סתם, דיא 4 חלקים רמב"ם. דער ספר איז א ים הגדול, אין וועלכען עס זיינען צוזאַמענגעגאָסען אַלע פערשיעדענע טייכלעך פון דיא אידישע אמונה; א ריעזען־מאַגאַזין, אין וועלכען דער פערפאַסער האָט אריינגעלייגט אַלצדינג, וואס איז נאָר געווען געזאָגט און געשריבען אין דעם אונגעהויערען בארג מיט גמרות און ספרים ביז זיין צייט. א חוץ וואס ער האָט נאָך צוגעלייגט א מאַסע זיינע אייגענע געדאַנקען; און דאָס אַלעס איז אויסגעשטעלט אין אזא וואונדערליכע אָרדנונג, אז יעדע ברעקעלע, יעדע געדאַנק, יעדער דין האָט זיין פּלאַץ, וואוהין ער געהערט, און אַלץ איז געשריעבען אין א קלאָרע ריינע שפּראַך און אין א מערקווירדיג אַנציהענדע פאָרמע.

ביז צו זייז צייט האָט מען נעמליך געדאַרפט אויסלערנען און אויסלייענען אין אונענדליכען ים מיט משניות, גמרות, ספרים און ספרים׳לעך, איידער מען האָט געקענט וויסען, וויא מען דאַרף זיך פיהרען לויט דיא — ביז דענסמאָלט שוין זעהר ברייט אויסגעוואַקסענע — אידישע רעליגיאָן. און ווען מען האָט שוין אַלץ געהאַט געלעזען, איז ערשט געבליבען אין קאָפּ אַ שרעקליכער פּלאָנטער פון טויזענדער פערשיעדענע מיינונגען און פּלפּולים. נאָך דעם וויא איינער האָט זיך שוין געהאַט מיט אַלע ספרים אָנגעלעזען, האָט ער ווירקליך געקענט זאָגען דאָס בעקאַנטע דייטשע וואָרט: „מיר ווערט פון דעם אַלעם אין קאָפּ זאָ דום, אַזוי וויא עס וואָלט זיך מיר אַ מילשטיין געדרייט אין קאָפּ אַרום“.

מחמת ניט אין דיא משניות, ניט אין דיא גמרות, ניט אין דיא אַנדערע בערג מיט ספרים איז דאָ אַ בּרעקעל מעטהאָדע, איינטהייקונג און אָרדנונג. עס איז עפּעס אַ צוזאַמענגעוואָרפענער באַרג מיט ברעקלעך און שטיקלעך אָהן אַ טאָלק. ‏דער זאָגט אַזוי, און יענער זאָגט אַזוי; דער טענה׳ט מיט דעם, און יענער מיט יענעם; דאָ רעדט מען וועגעז בוידעם, אין מיטען דרינען פאַלט מען גאָר אַריין מיט פּאָליצע, און נאָך אַלעם בלייבט דאָס רוב דער לעזער שטיין מיט דער פראַגע אויפ׳ן צונג: הכלל, טאָ וויא זשע בלייבט?

צוליעב דיעזע שרעקליכע פּערפּלאָנטערונגען איז אונמעגליך געווען פאַר דעם פּראָסטען מענשען, אַפילו אַ בן תורה, ער זאָל אַליין דערגיין אַ טאָלק אין דער אידישער רעליגיאָן; דאָס האָט געבראַכט צוויי גרויסע צרות: ערשטענס, האָבען דיא לערנערס געמוזט זייער גאַנצען לעבען פערברענגען נאָר אויף דיעזע מישמאַשעדיגע פּלאָנטערס; צווייטענס, האָט מען געמוזט האָבען אַ גאַנץ גרויסען קאָפּ, אַ גאון, ואס זאָל קענען פּסק׳ענען אַ שאלה און ווייזען דעם וועג לויט דעם אידישען דין. דער געוויינליכערער מענש האָט געקענט זיצען און לערנען זיין גאַנצען לעבען און דאָך קיין מאָל ניט וויסען אַ דין ריכטיג. און אין דיעזען פּלאָנטער האָט דער רמב״ם מיט זיין ספר געבראַכט אַ׳ן אויסגעצייכענטע אָרדנונג. מיט אַ ריינע לייכטע שפּראַך האָט ער אויפגעשריעבען אַ גאַנץ דייטליכען געזעץ־בוך מיט אָבטהיילונגען

אין טאָמען, ביכער, קאַפּיטלען, פּרקים און פּאַראַגראַפען. יעדע זאַך איז אוועקגעשטעלט צווישען אנדערע פון איהר סאָרט; זאָ דאָס ווען מען וויל וויסען א דין אָדער אַ רעליגיעזען געדאַנק איבער אירגענד וועלכען ענין, דאַרף מען נאָר אַריינקוקען אין אינהאַלטס־פערצייכנים און מען קען עס לייכט אויסגעפינען. ווייטער דאַרף מען נאָר קלאָר ווערען אין דיעזען ספר, קען מען שוין זיין אליין א רב און מען דאַרף ניט אָנקומען צו דיא לאַסקע פון א גרויסען גאון.

גאַנצע 10 יאָהר האַט דער רמב״ם געאַרבייט ביי דעם ספר, וועלכען ער האָט געענדיגט אין 8טען טאָג אין כסליו אין יאָהר 1180.

אין דיעזען מערקווירדיגען ספר אבער האָט דער רמב״ם אַריינגעשטעלט ניט נאָר בלויז דיא טרוקענע פאָרשריפטען וועגען דעם, וואס מען מעג און וואס מען טאָר ניט, וועגען דעם וויא יעדע דין־תּורה דאַרף גע־פּסק־ענט ווערען, ער האָט דאָרט אויך אַרי־נגע־שטעלט אַ גאַנצע אבטיילונג מיט אויספיהרליכע און דייטליכע ער־קלערונגען וועגען דיא בעגריפע און געדאַנקען איבער אלע פילאָזאָפישע און מאָראַלישע פראַגען, וויא דער גלויביגער איד דאַרף זיך זיי פאַרשטעלען, לויט דיא צו־וואָרפענע און אונקלאָרע געדאַנ־קען, וואס געפינען זיך פערפּלאָנטערט איז דיא תּורה, אין דיא גמרות און אין אלע אנדערע פרומע ספרים.

אין דער אבטיילונג פון זיין ווערק, וועלכע פערנעהמט אַ גרוי־סען טייל פון א גאַנצען בוך־„ספר המדע״ — איז דער רמב״ם אַ פילאָזאָף. דיא געדאַנקען, וועלכע ער דריקט אויס אלס דיא גרונד אידעען פון דער „אידישער״ רעליגיאָן, זיינען קיין אנדערע זאַך ניט וויא דיא פילאָזאָפיע פון דעם גריכישען גאון אַריסטאָטלעס. אויך אַ פילאָזאָפישע מאָראַל־לעהרע און אַ געזונדהייטס לעהרע איז אויס געדריקט אין דיעזער אבטיילונג. דאס אלץ שטעלט ער פאָר אלס בעגריפען אין דינים און מצות פון דיא אידישע אמונה, שטיצענדיג זיך אָפּט אויף ערגעץ אַ וואָרט, וואס האָט זיך אַ מאָל ארויסגעכאַפּט ביי אַ תּלמודיסט. וואו אבער ער געפינט צווישען דיא הייליגע שרייבערס און „זאָגערס״ עפּעס, וואס איז פּונקט פערקעהרט וויא זיין גריכישע פילאָזאָפיע, זאָגט ער, אז דאס האָט מען ניט אזוי געמיינט, אדער

אז דאס האָט זיך איינער נאָר ארויסגעכאפּט, ניט איבערלײַגטערהייט, אדער אז עס איז נאר איינעמס פּריוואט מיינונג און מען איז ניט מחויב איהם צו גלויבען. און אין א פאל ווען ער קען זיך שוין גאר ניט העלפען מיט פלפולים, זאגט ער פּשוט, אז מען פרעגט ניט נאך דעם וואס עס שטייט דארט, זאָנדערן אז דער עיקר איז וואס דער שכל איז מחייב! דיא אידעשע אמונה, אין בעצוג אויף איהרע געדאנ־קען און פילאָזאָפישע בעגריפע, איז אלזא פיר דעם רמב"ם א וויסעס שטיקעל פּאפּיר, אויף וועלכע ער שרייבט זיין גריכישע פילאָזאָפיע.

* * *

אויף אזא אופ'ן איז דער רמב"ם אייגענטליך געוועזן ביי אידען א נייער „משה רבנו״, א נייער רעליגיאָן־גרינדער. ער האָט זיי טאַקי אין אמת'ן געגעבען א מין פילאָזאָפישע רעליגיאן, וועלכע איז געווים ריינע אפּיקורסת געגען דיא אלטע אידישע רעליגיאן.

דיא אלטע אידישע רעליגיאן, צום ביישפּיעל, האָט ארויסדריק־ליך געלעהרנט, אז גאָט איז א מין לעבעדיגע זאך, מיט הענד, מיט פיס, מיט אויגען, מיט כעס, מיט וויכקייט, מיט א הונגער, מיט א געשמאַק פאר קטרת, קורץ מיט אלע שוואכקייטען פון א בשר ודם. קומט דער רמב"ם און זאָגט, אז דאס אלץ איז נאָר א משל, אז אין אמת'ן איז גאָט אזעלכעס, וואס דער מענש קען זיך מיט זיין בעגריף גאר ניט פארשטעלען; אזעלכעס, וואס קען דיא אלע איינענשאפטען גאר ניט האבען; א זאך וואס איז ניט אויף קיין בעשימטען פּלאץ; א זאך וואס איז נאך אונזער מענשליכען בעגריף — גאָר ניט! מען קען זיך דיעזען גאָט גאָר פארשטעלען מיט דעם וואס איז ניט: ער איז ניט שלעכט, ניט קליין, ניט שטערבליך, ניט קערפּערליך א, ז. וו. און דער רמב"ם קומט נאך צו גיין און זאָגט, אז ווער עס שטעלט זיך פאר גאָט וויא עפּעס א קערפּער, איז א פּושע ישראל, ווייל ער דיענט דער־מיט דיא עבודה זרה! ניט אומזיסט האָט דער הייליגער ראב"ם איהם ווידערשפּראָכען אין דיעזען הויפּט־פּונקט פון דיא אידישע אמונה אין בעוויזען אז אין אמת'ן קען מען לויט דיא אידישע אמונה יאָ גלויבען אין א קערפּערליכען גאָט — און דער המון פון דיא אידען,

אפילו דיא לּמדנים, דיא אלטפרענקישע, האלטען טאקי ניט מיט'ן רמב"ם'ס אפיקורסישע מיינונג ביז'ן היינטיגען טאָג.

ווייטער האָט דיא אלטע רעליגיאן בפרוש געלערנט, אז דיא נשמה וועט זיין נאכ'ן טויט אין גן־עדן און וועט זיך קוויקען מיט וויין, פיש, שיינע פּאַלאַצען א. ז. וו. וויבאלד זיא וועט זיין פון א צדיק; אדער געברענט און געבראָטען ווערען אין פייער אין סמאָלע אין גיהנם, ווען זיא וועט זיין פון א רשע. קומט נאָר צו גיין דער רמב"ם און זאָגט, אז מיט „גן עדן" און „עולם הבא" מיינט מען גאָר־ניט דיא אלע זאכען, גאָר ניט קיין לעבען פון תּענוג, נאר עפּעס א פילאָזאָפישען בעגריף, אז דער גייסט פון דעם גוטען מענש וועט זיין פערשמאָלצען מיט דער געטליכקייט א. ז. וו. און דעם גיהנם מיינט מען גאר דאס, וואס דער גייסט פון דעם שלעכטען וועט דיעזע פּי־לאָזאָפישע גדולה ניט האָבען; אבער מען וועט גאָר ניט שמייסען, ניט ברעננען, ניט בראָטען א. ז. וו.

איז דאס ניט ריכטיגע אפּיקורסת?

היינט לערנט דאך דא אלטע אידישע רעליגיאן בפרוש, אז עס איז דאָ כשוף, שדים, רוחות, מזיקים, מזל, קמעות, אבשפּרעכונגען, עין הרע'ס, רוח הקדש, און א גאנצער בארג מיט גראָבע אבערגלויביג־קייטען, וואס פערדרייען דיא קעפּ פון אלע גלויביגע פון אלע אומות און אלע אמונות. פון אזעלכע זאכען שטייט דאָך בפרוש געשריעבען הונדערטער מאל אין דער תּורה און טויזנדער מאל אין דיא גמרא. קומט צו גיין דער רמב"ם און זאָגט אין ספר, וואס דארף זיין דיא גרונדלעהרע פון דיא אידישע רעליגיאן, אז דיא אלע זאכען זיינען הבל הבלים, שקר וכזב, נאררישע איינבילדונגען, ניט געשטויגען ניט גע־פלויגען, און עס איז גאר א שאנדע, אז א איד זאָל אין דעם אלעם גלויבען!

נאך מעהר: אין דיא גמרות געפינען זיך בפרוש דינים, וואס מאן זאל טאָן אלס א סגולה נעגען שדים, רוחות, מזיקים, כשוף, און וואס מען טאָר ניט טאָן, ווייל עס קען שאטען דורך דיא אלע זאכען. דאס שטייט אין דיא גמרות אלס בפרוש'ע געבאָטען און פערבאָטען אזוי גוט וויא דער געבאָט צו מאכען קידוש, וויא דער פערבאָט ניט צו עסען פאר'ן דאוונען, און ד. גל.—קומט דער רמב"ם און מאכט זיך

פון דיעזע אלע זאכען גאָר ניט וויסענדיג און שטעלט זיי גאר ניט אריין צווישען דיא זאכען וואס מען מעג, וואס מען טאר ניט און וואס מען מוז!

נאר דער עיקר איז דאס: לויט דיא גמרא־רעליגיאָן איז בפרוש פערבאָטען עוסק צו זיין אין דיא „גוי׳אישע" חכמות; עס שטייט בפרוש, אז עס איז גלייכער צו זיין א שוטה דאס גאנצע לעבען, איידער א „רשע" איין שעה; קומט דער רמב"ם און שטעלט עס אוועק אלס א גרונד־פּרינציפּ פון דיא אידישע אמונה אז עס איז דוקא גאר דיא גרעסטע מצוה, מען זאל עוסק זיין אין וויסענשאפט און אין פּי־לאָזאָפיע! (אמת, נאר אין אזעלכע, וואס לייקענט ניט אב גאָט און דיא תורה, — דאס הייסט אויף אזוי פיעל, וויפיעל ער אליין האלט פון גאט און דיא תורה). מען זעהט אלזאָ פון דעם, אז כאָטש דער רמב"ם האָט אין זיין תורה, וויא ווייט עס האנדעלט זיך וועגען דיא פּראקטישע מצות מיט עברות, אריינגענומען אללע שווערע לאס־טען, אלע פערבאָטען און אלע צערעמאָניעס פון דעם גאנצען בארג מיט ספרים פון דיא אלטע פאנאטישע לייט, און אין פיעל זאכען איז ער נאָך גאָר געווען אפילו א סך שטרענגער, מעהר „מחמיר", וויא דיא שטרענגסטע פרומע, האָט ער אבער אין דיא געדאנקען אריינגע־געבען א גאנץ נייע אמונה, א פילאָזאָפישע, נאָך יענער צייט פריי־זיננינגע אמונה. און הגם ניט אלע אידען האָבען זיין נייע לעהרע אנ־גענומען; הגם דיא מאסע פון דיא גלויביגע אידען, דיא לומדים אזוי גוט וויא דער המון, האבען ביזן היינטיגען טאָג ניט אנערזענט זיינע גריביש־פילאָזאָפישע רעליגיעזע בעגריפע, נאָר טאקי דיא אלטע בע־גריפע פון דעם עכטען אידיישען גלויבען, אדער אבערגלויבען — האָט דער רמב"ם פאָרט בעשאפען א גאנץ נייע צייט ביי אידען, א צייט ווען מאסען גוטע קעפּ און עדלע הערצער האָבען זיך גענומען צו פּי־לאָזאָפיע און צו וויסענשאפט און האָבען אונגעהייער פיעל ביי גע־טראגען אין דעם גרויסען שאַץ פון דיא אלגעמיינע קענטניסען און וויסענשאפטען פון דער וועלט. דערמיט האָט זיך דער רמב"ם פער־דיענט אַ׳ן עהרען־פּלאַץ אויבען אָן צווישען אלע גרויסע מענער און הויכע מוחות וואס האבען געהאָלפען אין דעם פאָרטשריט פון דיא גאנצע מענשהייט.

אויסערדעם האָט דער רמב"ם אויך געשפּיעלט א וויכטיגע ראָלע אין דיא וויסענשאַפטען און פאָרטשריטע פ'ן דיא גריכיסע וועלט מיט זיין אַראַבּישעס ווערק „דיא אורזאכען פון קראַנקהייטען". דאס איז איינע פון דיא וויכטיגסטע אַרבּייטען אין דער געשיכטע פון דער ענטוויקלונג פון היגיענע און מעדיצין.

ער לערנט אין דיעזען בוך, אַז דער ערשטע קוואל פון כמעט אַלע צרות פון דער מענשהייט איז דיא אונוויסענהייט. ווען מענשען וואָלטען געוואוסט, וואס דיא נאַטירליכע אורזאכען פון אַלע קראַנקהייטען זיינען, וואָלטען זייא ניט געדאַרפט קיין רפואות, זיי וואָלטען זיך געקענט פערהיטען כמעט קיין מאָל ניט קראַנק צו זיין. ער גיט אויספיהרליכע פאָרשריפטען וועגען היגיענע און דיעט. „אין א צייט", זאָגט עמאַנועל וואורם אין זיין בוך „געזונדהייטס שוץ", ווען אייראָפּא איז געלעגען פערזונקען אין טיעפסטען אַבערגלויבען, האָבען דעם רמב"ם'ס ווערק געאָטהעמט דעם גייסט פון אמת'ע וויסענשאַפטליכע בעאָבּאַכטונג."

היינט, נאַטירליך, זיינען מיר געקומען א גרויסען שריט ווייטער. היינט ווייסען מיר, אַז דעם גרעסטען טייל פון דיא מיטלען אָבצוהיטען דאס געזונד קען זיך ניט פערזאָרגען דער איינצעלנער מענש, אפילו ווען ער זאָל זיין ווער ווייס וויא געלערנט, נאָר דאס מוז געשעהען דורך דיא גאַנצע אָרגאַניזאציאָן פון דער געזעלשאַפט. היינט ווייסען מיר, אַז דיא געזעלשאַפטליכע אונגערעכטיגקייטען זיינען שולדיג אויף אין דעם גרעסטען טייל פון דיא אומשטענדען, וואָס גראָבען אונטער דיא געזונדהייט פון פאָלק און מאַכען אונמעגליך פיר 90 פּראָצענט פון דער מענשהייט אָבצוהיטען היגיענישע אויפפיהרונגען. אָבער פיר יענע פינסטערע צייט איז עס געווען א געוואַלדיגער שריט פאָרווערטס, ווען דער רמב"ם האט דער ערשטער אויפמערקזאם געמאַכט אויף דיא נייע גרויסע וואהרהייט, אַז דער ריכטיגער וועג געזונד צו זיין איז—ניט קראַנק צו ווערען; אַז ניט אין רפואות ליגט דיא האָפנונג אויף געזונדהייט, נאָר אין אָבהיטען זיך מען זאָל ניט קומען צו דאַרפען רפואות.

אויף דעם וועג, וואָס ער האָט געעפענט אין דער געזונדהייטס־לעהרע, איז דיא וויסענשאַפט דערנאָך ווייטער געשריטטען. מיט דעם איז ער פיר דיא גאנצע וועלט געוועזן אזוי גרויס, וויא מיט זיינע אידישע ספרים פיר זיין אידישע וועלט. אין דער ענטוויקלונג פון מעדיצינישע וויסענשאַפטען האבען זיינע אידישע תלמידים אויך געשפּיעלט אַ בעזונדערס וויכטיגע ראָלע, אין זיין צייט, וויא אויך אין שפּעטערע יאַהרהונדערטע.

אין פילאָזאָפיע האט דער רמב״ם נאָך אַרויסגעבראַכט מאַנכע אָריגינעלע פּונקטען, זיינע אייגענע, וואס זיינען פון דיא דענקער פון אומות העולם שטארק בעריקזיכטיגט געוואָרען.

קורץ, דער רמב״ם איז ניט נאָר דעם אידען׳ס גרויסער מאַן, ער איז איינער פון דיא גרעסטע מעננער אין דער וועלט.

* * *

נאָר זיינע צרות האט ער שוין דערפאַר געכאַפּט דער עיקר פון אחינו בני ישראל. דיא פינסטערע קאָזאַקען פון דיא ע כ ט ע רעליגיאָן האבען געשריען — און אין דעם פּונקט זיינען זיי זעהר געדעכט געוועזן געגען דעם רמב״ם—, אַז עס איז ניט אמת, דאס דיא אידישע אמונה מיינט אַזאַ אפּיקורסת, וויא דער רמב״ם האט אין איהר אריינגעלערנט. ,,דיא פערפלוכטע פילאָזאָפיע האט איהם פערפיהרט״, האט איינער פון דיא גרויסע רבנים אויף איהם געזאָגט; און דער גיפטיגער פאַנאַטישער קאַמפּף, וואָס דיא עכט־רעליגיעזע אינטאָלעראַנץ האָט געגען איהם געפיהרט, בעווייזט דייטליך, אַז דאס וואס ער איז ניט געלייגט געוואָרען אין חרם אריין ביים לעבען, האָט ער נאָר געהאַט צו פערדאַנקען דיא געוואַלדיגע מאַכט און גרויסען נאָמען, וואס ער האָט געהאַט אין דיא פּאַלאַצען פון דיא פירשטען און דיא גרויסע לייט, וויא דער לעזער וועט עס זעהען ווייטער.

עס איז מערקווירדיג, וויא דיא פאַנאַטישע אמונה־שומרים קענען קיין מאָל ניט ליידען מען זאָל פּאָפּולאַריזירען זייער אייגענע רעליגיאָן, דאס הייסט מען זאָל מאַכען אַז יעדער פּראָסטער בשר ודם זאָל קענען וויסען, וואָס עס טהוט זיך אין איהר. זיי פיהלען הפּנים, אַז דאס מאַכט אַ סוף פון זייער יחוס און זייער הערשאַפט. אַזוי איז עס

ביי דיא קאטאָליקען און מאָהאמעדאַנער, וועלכע עס איז פערבאָטען צו שרייבען אָדער צו לעזען דיא תורה אין דער פאָלקס־שפּראַך. פאַר דעם אליין, וואס דער רמב״ם האָט אין זיין גרויסען ווערק „משנה תורה“ פּאָפּולאַריזירט דיא אידישע גמרא־רעליגיאָן, האט ער שוין געקראָגען שונאים צווישען דיא פאַנאַטיקער. ר׳ פּ נ ח ס ב ן מ ש ו ל ם, דער דיין פון אלעקסאנדריען, איז געווען דער ער־שטער, וואס האט דעם רמב״ם בעשולדיגט, דאס מיט זיין „משנה תורה“ האט ער געוואָלט מאַכען, אז קיינער זאָל מעהר ניט לערנען גמרא און ניט נאָכפאָרשען וועגען דיא רעליגיעזע דינים אין זייערע ערשטע אָריגינעלע קוועלען. (מאַנכע געשיכטס־פאָרשער פון היינטיגער צייט זאָגען אויך, אז דער רמב״ם האט געוואָלט, אז מען זאָל ניט מעהר פערברייננגען דיא יאָהרען מיט גמרא לערנען און מיט פּלפּולים איבער איהר. דער רמב״ם אליין האָט דאס אָבגעלייקענט.)

אנדערע רבנים וויעדער האָבען גע׳טענה׳ט, אז נאָר דיא ישיבה פון בבל האט דאס רעכט צו פּסק׳ענען דינים, אָבער פון מצרים טאָר אַזאַ זאַך ניט ארויסגעהן. דער גרעסטער געגנער זיינער איז גע־ווען דער ראש ישיבה פון באגדאד ר׳ ש מ ו א ל ב ן ע ל י, מיט זיינע נאָכשלעפּערס, וועלכע האָבען אויף דעם רמב״ם, באלד נאכדעם, וויא זיין גרויסער ספר איז פערטיג געוואָרען, שוין אָנגעהויבען אויס־צורעדען אסור לדבר. דיא אינטריגעס געגען איהם זיינען אזוי ווייט נעגאנגען, אז פרומע אידען פון אלעקסאנדריען, אונטערשטיצט פון דעם דערמאָנטען ר׳ פּנחס בן משולם הדיין, האבען דעם רמב״ם פער׳מסר׳ט פאַר דיא מאָהאמעדאַנער רעגיערונג, אז ער איז א געגנער פון רעליגיאָן און וויל איבערדרייען דיא אמונה נאָך זיין קאָפּ נאָך.

דיעזער ר׳ פּנחס האָט זיך צום רמב״ם צוגעטשעפּעט דער עיקר מיט דעם אויסרייד, פאַר וואָס אין דעם רמב״ם׳ס ספר שטעהט, אז א „בעל קרי“ מעג געהן אין שוהל אריין דאווענען און מוז ניט פריהער געהן אין מקוה אריין. ר׳ פּנחס האָט בעוויעזען, אז לויט דיא גמרא טאָר מען דאָס ניט. שפּעטער האָט דיעזער ר׳ פּנחס געשריעבען א בריעף צום רמב״ם און האָט איהם געמאַכט פאָרווירפע וועגען דריי זאַכען: א) אז ער האָט ניט דערמאָנט אין זיין ספר דיא נעמען פו

דיא תּנאים און אמוראים פֿון דער גמרא, און דורך דעם וועלען נאָך חלילה דיעזע הייליגע נעמען פֿערגעסען ווערען; ב) אז ער מעלדעט ניט אין זיין ספר, פֿון וועלכע קוועלע ער נעהמט דיא זאכען וואָס ער שרייבט דאָרטען, און ג) אז דורך זיין ספר וועט מען דיא גמרא ניט מעהר וועלען אָנקוקען. דער רמב"ם האָט איהם אויף דעם ערשטען בּריעף ניט געענטפֿערט. דערנאָך האָט איהם ר' פּנחס געשריעבּען נאָך א בּריעף, איז אָבּער פּונקט דער רמב"ם זעהר קראַנק געוואָרען און האָט איהם ווייטער ניט געענטפֿערט. אָבּער באלד וויא ער איז געזונד געוואָרען, האָט ער דעם פֿאנאטישען ר' פּנחס אָבגעשריעבען א בּריעף, אין וועלכען עס ווייזט זיך ארויס זיין מערקווירדיג־עדעלער כּאראקטער און זיין עניוות. ער בּייזערט זיך ניט און „רייסט ניט דיא זייטען" זיין דם־שונא; אדרבה, מיט דיא גרעסטע קאַלטבּלוטיגקייט בּעלעהרט ער איהם און פֿערענטפֿערט זיך, און גיט נאָך זאָגאר צו, אז מיט דעם צווייטען פּונקט האָט ר' פּנחס רעכט. נאָך מעהר האָט מען איהם גענומען פֿערפֿאָלגען, ווען מען האָט גענומען בּעמערקען, וואָס'ערע פֿרייע געדאנקען, וואָס'ערע גאַנץ נייע בּעגריפֿע וועגען גאָט און רעליגיאָן עס געפֿינען זיך אין זיין ספר.

* * *

ארום דעם יאָהר 1180 האָט ער חתונה געהאט מיט א צווייטע פֿרוי (זיין ערשטע איז געשטאָרבען), מיט א טאָכטער פֿון א געוועזען אבולמאַלי, וועלכער איז געוועזן א סעקרעטער בּיי איינע פֿון דעם סולטאן סאלאדין'ס ווייבער, דיא מוטער פֿון דעם טהראָן־פֿאָלגער. אבולמאַלי האָט גענומען דעם רמב"ם'ס שוועסטער פֿאַר א ווייב. מיט זיין צווייטע פֿרוי האָט דער רמב"ם אין יאָהר 1185 געהאט זיין געליעבּטען זוהן אברהם. דורך דיעזע פֿאמיליען־פֿערבּינדונג האָט דער רמב"ם אָנגעהויבּען אריינצוקומען צווישען דיא גרויסע לייט פֿון דיא מאָהאמעדאנער און איז געוואָרען א לייב־דאָקטאָר בּיי דעם סולטאן סאלאדין'ס „שני למלך" אלפֿאצעל. ער האָט געקראָגען, דערפֿאַר א גרויסען געהאלט פֿון דער רעגיערונג. פֿון דענסמאָלט אָן איז ער זעהר בּעריהמט געוואָרען אלס א גרויסער דאָקטאָר. ענדליך איז ער געוואָרען לייב־דאָקטאָר בּיים סולטאן סאלאדין אליין. אין דיעזער

צייט האָט ער געשריעבען פיעל אראבישע ווערקע איבער מעדיצין און האָט געקראָגען א גרויסען שם אלס א'ן אויטאָריטעט אין דיעזער וויסענשאפט. דער בעריהמטער אראבישער דאָקטאָר און פילאָזאָף אבד אל טיף פון באגדאד, וועלכער האט געהאט א גרויסען שם ביי'ם סולטאן אליין, האָט א מאָל געזאָגט צום סולטאן, אז ער וואָלט זעהר געוואָלט קומען קיין קאירא צו זעהען זיך מיט דריי גרויסע חכמים. איינער פון זיי איז געווען דער רמב"ם. דיא גרעסטע אראבישע דיכטער האָבען געשריעבען שירים לכבוד דעם רמב"ם, און איינער פון דיא גרעסטע אראבישע שרייבער האט זיך בעריהמט, אז ער איז דעם רמב"ם'ס תלמיד אין מעדיצין.

דעם רמב"ם'ס בעריהמטהייט האָט דערגרייכט אזש ביז צום ענגלישען קעניג ריטשארד לעווענהארץ, וועלכער האָט איהם איינגע־לאדען צו ווערען זיין לייב־דאָקטאָר. אָבער דער רמב"ם האָט ניט געוואָלט, ווייל דיא אידען האבען דעמאָלט געהאט אויסצושטעהן גרויסע צרות אין ענגלאנד.

דורך דעם „שני למלך" אלפאצעל איז דער רמב"ם געמאכט געוואָרען פאר א פירשט („נגיד") פון אלע אידישע קהלות אין מצרים. דיעזער אמט איז איבערגעגאנגען צו זיין זוהן און זיין אייניקעל. פאר דיעזען אמט האָט דער רמב"ם קיין געלד ניט געוואָלט נעהמען. מיט זיין איינפלוס האָט ער אידען געטהון זעהר גרויסע טובות. ווען סאלאדין האָט צוריק אוועקגענומען ירושלים ביי דיא קריסטען (דאס איז געווען דיא צייט פון קרייץ־ציגע), האָט דער רמב"ם געפועל'ט אז אידען זאָלען זיך דאָרט מעגען בעזעצען. מאסען אידען האָבען זיך דאן בענוצט מיט דיעזער ערלויבניס. אָבער וואס גרעסער דער רמב"ם איז געוואָרען, אלץ גרעסער זיינען געוואָרען דיא אינטריגעס פון דיא שטאָק־פרומע רבנים געגען איהם. דאָס וואס זיי האָבען איהם קיין שום בייז ניט געקענט טאָן, האט זיי מסתמא נאָך מעהר אויפגע־בראכט אויף איהם. דער דערמאָנטער ר' שמואל בן עלי האָט ניט אויפגעהערט צו פערשווארצען דעם רמב"ם'ס נאָמען ביי די פרומע אידען און צו ווייזען, אז ער איז א'ן אפיקורס, אז ער פסק'ענט דינים פאלש, אז ער ווייס גאָר ניט וואָס ער רעדט, אז ער לייקענט אין תחיית

המתים, און נאָך אזעלכעס. דער רמב״ם האָט זיך אָבער געפיהרט זעהר פרום, (אנדערע ווילען האָבען, אז דאָס איז ניט געווען נאָך זיין איננערליכע איבערצייגונג, נאָר צו ווייזען, אז זיינע שונאים טראַכטען אויף איהם אויס בלבולים, אז אין אמת'ן איז ער ווייט פון צו זיין א'ן אפיקורס. דאס גלויבט זיך אָבער ניט!) און ביי פיעל אידען און רבנים איז ער געווען פערהייליגט און פערגעטערט.

אין יאהר 1190 האָט ער פערטיג געמאכט זיין צווייטע גרויסע בעריהמטע ווערק, דאָס ווערק וואָס האָט אונענדליך פיעל מעהר אויפגעטאָן פיר אויפסלערונג און פרייע געדאנקען און מעהר אויפגעוועקט דעם האַס פון דיא רעליגיאנס־פאנאטיקער, וויא זיין ערשטע, — דאס איז זיין בעריהמטער „מורה נבוכים״, דאס הייסט: „דער וועג־ווייזער פון דיא פערבלאָנזעטע״, געשריעבען אויך אין דער פאָלקס־שפּראַך, אין אראביש. אין דיעזען ספר ערקלערט דער רמב״ם גרינדליך דיא גאנצע פילאָזאָפיע פון אריסטאָטעל. ער בעווייזט מיט טיעפע פילאָזאָפישע ארגומענטען, וויא ריכטיג זיא איז. צוגלייך ארבייט ער דארט אויף אלע כלים ארויסצוברענגען, אז דיא אידישע אמונה מיינט אויך דאָס זעלביגע. ער דריקט דאָרט אויס זיין איבערצייגונג, אז עס איז גאנץ זיכער, דאס גאָט האָט מסתמא איבערגעגעבען צו משה רבנו אויפ'ן בארג סני דיא טיעפסטע פילאָזאָפישע לעהרעס און געדאנקען, וועלכע מוזען זיין דיעזעלבע וויא אריסטאטעל'ס פילאָזאָפיע, וואָרים מען זעהן דאָך בחוש, אז דיעזע פילאָזאָפיע איז דיא וואהרהייט, היינט וויא־זשע איז דאס מעגליך, אז גאָט אליין זאָל האָבען געלערנט משה רבנו אנדערש וויא דיא וואהרהייט? אָבער, פרעגט ער, וויא קומט דאס וואס היינט געפינען מיר ניט אין אלע הייליגע ספרים קיין שום דייטליכע פילאָזאָפישע געדאנקען און ערקלערונגען? און ער ענטפערט: דאס איז מסתמא דעריבער, ווייל דיא טיעפע פילאָזאָפישע געדאנקען און לערנונגען, וואס גאָט האָט איבערגעגעבען צו משה'ן מינדליך („בעל פה״), זיינען אין לאנגען גלות און דורך דיא גרויסע צרות וואס אידען זיינען אויסגעשטאַנען, פערגעסען געווארען. דאָך, זאָגט ער, געפינען זיך אין דער תורה און אין דער גמרא ווערטער און אויסדריקע, וואס א קלוגער מענש קען (ווען ער וויל!) פון זיי ארויסזעהען דיא געהיימניסע פון אמת'ע פילאָזאָפיע.

און ער טייטשט דיעזע אלע ווערטער אזוי קונציג אויס, אז עס קומט פון זיי ארויס דאס וואס ער וויל. צוזאמענקלייבענדיג, זאגט ער, דיעזע אלע ווערטער און מאמרים און לערענדיג אין זיי זייער געהיימען פשט (וויא ער וויל), וועט מען צוריק האבען דעם אוצר פון אמת'ע פילאזאפיע, וואס איז ביי אידען געוויס פערלוירען געווארען און וואס איז דער וואהרער פונדאמענט פון דיא אידישע אמונה. (מורה נבוכים חלק א', פרק ע"א, און חלק ב' פרק י"א.) דער צוועק פון דעם „מורה נבוכים" איז צוריק אויפצובויען דיא „פערלוירענע" אידישע פילאזאפיע, וועלכע גאט האט „מסתמא" [!] איבערגעגעבען משה'ן בעל־פה „לויט דעם איננערליכען טיעפען זין פון איינצעלנע צו־ווארפענע מאמרים און פסוקים פון תנ"ך און גמרא". אין אמת'ן איז עס לויט אריסטא־טעל'ס לעהרע, וועלכע דער רמב"ם קוועטשט אין דיזע פסוקים אריין. ווען ער וואלט דיזע פילאזאפיע ניט געלערנט, וואלט ער זיא דאך פון דיא פסוקים אזוי ווייניג ארויסגעזעהן וויא יעדער אנדערער.

עס איז אמת, אז אויף א טייל ערטער אין דער גמרא געפינט זיך א'ן אנדייטונג, אז עס זיינען דא „סודות" אין דער רעליגיאן, וואס ניט יעדען מעג מען זיי אויסזאגען. ווער ווייס אבער וואסערע סודות זיי מיינען? א'ן אפיקורס א „ליץ" קען זאגען, אז זיי מיינען דעם סוד, אז דיא גאנצע מעשה איז ניט געשטויגען ניט געפלויגען. מסתמא מיי־נען זיי געוויסע מעטהאפיזישע חלומות, וואס עטליכע חקרנים האבען גענאשט ביי דיא פערזישע מאגיקער בשעת אידען זיינען געוועזן אין בבל. נאר דער רמב"ם גלויבט, אז מיט דיזע „סודות" מיינט מען אריסטאטעל'ס פילאזאפיע *).

דיא פילאזאפישע סיסטעמע, וואס ער ענטוויקעלט און וואס ער איז מגייר אלס דעם פונדאמענט פון דיא אידישע אמונה. האלט

---

*) דיזע פילאזאפיע וועט ערקלערט ווערן אין א בעזונדערע ביא־גראפיע פון דעם גרעסטען גריכישען דענקער, פילייכט דער גרעסטער וואס איז ווען געבארען געווארן. אין ארעסטאטעל'ס ביאגראפיע וועט אויך אנגעוויזען ווערן דיא אונגעהייערע בעדייטונג פון זיינע לעהרען אויף דיא אייראפעאישע ציוויליזאציאן. דא איז גענוג צו בעמערקען, אז דער רמב"ם איז געוועזן איינער פון אריסטאטעל'ס בעסטע און פעהיגסטע נאכפאלגער.

ניט אויס דעם שיין פון דיא היינטיגע פאָזיטיווע וויסענשאפטען, אָבער איהר גאנג איז א גלענצענד לאָגישער. מען קען ריכטיג זאָגען, אז זיא איז דיא ריכטיגע לאָגישע קאנזעקווענץ פון דיא דאמאָלסדיגע וויסענשאפטען אין פערבינדונג מיט דיא לעהרען פון גלויבען. א'ן אונענדליכע ליכט שיינט ארויס פון יעדע שורה פון דעם „מורה נבוכים". ער רייסט אויף דעם פערשטיינערטען מוח פון דעם גלויביגען און ברייננט אהין אריין א מעכטיגען שטראָם פון הויכע געדאנקען. אין דריטטען טהייל פון דיעזען בוך גיט דער רמב"ם א טעם צו דיא מצוות מיט דיא עברות פון דיא אידישע אמונה, צו וואס „גאָט" האָט געהייסען דאס טאָן און יענעס ניט. זיינע טעמים זיינען פראָסט מענשליכע, ניט קיין איבערנאטירליכע. נאָך דעם רמב"ם'ס מיינונג, שטעקען אין דיא מצות ניט קיין אונבעגרייפליכע הימלישע סודות, גאָט דארף אויך ניט דער מענש זאָל איהם טאָן טובות מיט אָבהיטען זיינע מצות. אלע מצות זיינען נאָר געגעבען געוואָרען מיט דעם איינעם צוועק, צו מאַכען דעם איד פיין און איידעל און אויפצוהאלטען שלום און אָרדנונג אין דעם צוזאמען־לעבען פון פאָלק. און ער דריידעלט אויס אויף א קונציגע ארט, וויא אזוי יעדע מצוה העלפט מיט צו דעם צוועק. וואס דיא וויסענשאפטליכע פאָרשונג פון דיא היינטיגע צייט בעווייזט אונז; וויא אזוי דיא רעליגיעזע מנהגים און צערעמאָניעס זיינען ענטשטאנען און האָבען זיך ענטוויקעלט פון זיך אליין, ניט ווייל זיי האָבען א צוועק, נור ווייל זיי האָבען א'ן א ו ר ז א־כ ע, ווייל דיא סאציאלע אומשטענדען און פסיכאָלאָגישע ווירקונגען האָבען זיי ארויסגעבראכט. גאר אָהן א געביטער! קיין פערשטענדיגער מענש קען נאטירליך ניט זיין אזוי דום, צו מאַכען דעם רמב"ם א פאָרוואורף, פאר וואס ער האָט ניט געוואוסט דענסמאלט וואס דיא וויסענשאפט איז היינט דערגאנגען.

* * *

דיא דיינקענדע פון אנדערע מדינות וואס האָבען קיין אראביש ניט פערשטאנען, האָבען דעם רמב"ם זעהר געבעטען, ער זאָל דעם „מורה נבוכים" איבערזעצען אויף לשון קודש. ער האָט זעהר חשק געהאַט דערצו, אָבער ער האָט ערקלערט, אז ער קען עס ניט, ווייל ער איז צו פיעל פערנומען. ווען ר' שמואל אבן תבון, דער גרעסטער רב פון פראָ־

וואנס, זיד־פראנקרייך, האָט איהם געשריעבען, אז ער וויל דאָס ספר אי־בערזעצען אויף לשון קודש, האָט איהם דער רמב"ם געהייסען דאס טאָן און איהם אָנגעציינגט וויא אזוי ער זאָל זיך ביי דיא איבערזעצונג פיה־רען. איך וואוין אין פאָסטאט,—שרייבט דער רמב"ם צו אבן תבון— און דער מלך (דער סולטאן אלאפדאל) וואוינט אין קאירא, און צווי־שען דיעזעביידע שטעט איז צוויי תחום שבת'ן (א'ן ערך פון אָנדערט־האלבען ענגלישע מייל) און מיין ארבייט ביים מלך איז זעהר גרויס און שווער. יעדען פריהמאָרגען מוז איך איהם זעהען. ווען ער איז עפּעס ניט געזונד, אָדער ווער פון זיינע קינדער אָדער פון זיינע ווייבער ווערט ניט געזונד, קען איך שוין ניט אוועקגיין פון פּאלאץ. אפילו ווען איינע פון זיינע בעדיענטע ווערט קראנק, קען איך שוין א גאנ־צען טאָג ניט אוועק פון קאירא. איך האָב פולע הענד מיט ארבייט זיי צו היילען. אפילו אין דעם טאָג, ווען עס טרעפט זיך ניט קיין שום קראנקהייט אין קעניגליכען הויף, און זיינע גרויסע לייט און זיין גאנצע פאמיליע זיינען געזונד, קען איך אויך ניט צוריקגיין קיין פאָסטאט ביז נאָך האלבען טאָג. און ווען איך קום אהיים טויט מיד און איך קום שיער אום פון הונגער, געפין איך מיינע קאָרידאָרען פול געפּאקט מיט מענשען! טירקען, קריסטען, אידען, צווישען זיי גרויסע לייט און פראָסטע מענשען, ריכטער און בעאמטע, פריינד און שונאים, — א שרעקליכער ערב רב. וואס ווייסען ווען איך קום צוריק און וואָס פער־לאנגען א רפואה צו זייערע קראנקהייטען. און איך גיי אראָב פון פערד, וואש זיך דיא הענט און גיי ארויס צו זיי איבערצובעטען זיי און צו ערזו־כען, זיי זאָלען מוחל זיין ווארטען ביז איך וועל עפּעס איבערבייסען. דאָס איז דאָס איינע מאָל וואס איך עס אין מעת־לעת. דערנאָך גיי איך ארויס צו זיי, הייל זיי און פערשרייב זיי רעצעפּטען, און ווען איך פערטיג זיי אָב, הייבען זיך אָן נייע פּאציענטען צו שיטען ארויס און אריין. איך קען פון זיי ניט פּטור ווערן ביז ביי נאכט, טייל מאָל ביז צוויי שעה אין דיא נאכט אריין. דעמאלט בין איך שרעקליך מיד. איך קען שוין ניט שטיין, ניט זיצען, נאָר איך לייג זיך אוועק אויפ'ן רוקען און אזוי רייד איך מיט דיא פּאציענטען און גיב זיי א ראטה וואָס זיי זאָלען טאָן אזוי לאנג ביז, איך ווער שוין אזוי מיד, אז איך קען שוין אפילו ניט רעדען. הכלל,

קיין איד קען ניט זוכה זיין מיט מיר צו רעדען א וו.. ט אָדער מיט מיר צו זיין צוזאַמען און זיך אונטערהאַלטען, סיידען אום שבת ווען גאַנץ קהל, אָדער דאָס רוב פון זיי קומען צו מיר נאָכ'ן דאַווענען און איך לייג זיי פאָר דיא אָרדנונג, וויא זיי זאָלען זיך פיהרען א גאַנצע וואָך. אויף האַלט איך פאַר זיי א קליינעם פאָרטראַג ביז נאָך מיטאָג; דער־נאָך גייען זיי אהיים און א טייל פון זיי קומען נאָך א מאָל נאָך מנחה און איך לערן פאַר זיי ביז מעריב. אזוי פיהר איך זיך טאָג ביי טאָג און דאָס האָב איך אייך נאָך אפילו קיין קליינעם טייל ניט דערציילט", א. ז. וו. [אגרות הרמב"ם].

דעריבער הייסט ער ר' שמואל אבן תבון דעם „מורה נבכים" אַליין איבערזעצען אויף לשון קודש און איהם ניט מעהר בעלעסטיגען דאַמיט.

אבן תבון האָט דעם „מורה נבוכים" איבערזעצט, און גלייך האָט עס אָנגעמאַכט א שרעקליכען רעש און אַרויסגערופען געוואַלדיגע מחלוקות אין גאַנצען אידישען פאָלק.

ביים רמב"ם'ס לעבען האָבען זיינע פינסטערע שונאים נאָך ניט געוואַגט אַרויסצוגיין געגען איהם מיט זייער גאַנצע גיפט. אבער נאָך זיין טויט האָבען זיי זיך דאָס אביסעל גענומען צו איהם!

דיא פרומאַקעס האָבען דעם רמב"ם ערקלערט פיר א'ן אפּי־קורס און איהם און זיינע ספרים און דיא וואָס קוקען אין זיי אַ־ריין געלייגט אין חרם. דיא אויפגעקלערטע ווידער האָבען געלייגט דיא פרומאַקעס אין חרם פאַר מבזה זיין אזא תלמיד חכם. דיא פרומאַקעס האָבען דיא רמב"ם־סיסטען זאָגאַר שפּעטער פער'מסר'ט צו דער אינקוויזיציאָן, אַז זיי לייקענען אין רעליגיאָן!

דאָס וואָס דער רמב"ם איז סוף־כל־סוף פאַרט געבליבען א הייליגער צדיק ביי דיא פרומע, איז פון דיא וואונדער פון דער וועלט געשיכטע! דער קאַמפּף איז פּשוט אין פערלויף פון דער יאהרהונ־דערטע פערגעסען געוואָרען. פיעלע גרויסע אידישע צרות האָבען איהם פערפלייצט. דער לעצטער פּסק, אויב דער רמב"ם און זיינע ספרים זיינען קדושה אָדער טומאה, האָט זיך עפּעס וויא פון זיך אַליין אין דער געשיכטע אָבגעגעבען — זיי זיינען געבליבען קדושה!

און דאָך קוקען נאָך היינט אויף דיא אַלטפרענקישע פרו־מאַקעס מיט זעהר קרומע אויגען אויף יעדען וואָס קוקט אריין אין „מורה נבוכים״. מען האַלט איהם פיר „א נעבאָפּטען״. דער רמב״ם אין טאַקי שוין היינט ביי יעדען א הייליגער, דאָך אין זיינע ספרים אריינצוקוקען, האַלטען דיא פרומע פאַר געפעהרליך. וויא אזוי דאָס קלעפּט זיך מיט׳ן רמב״ם׳ס (היינט שוין אַלגעמיין אָנגענומענע) הייליגקייט, קען זיך דער פאַנאַטיקער אליין קיין חשבון ניט אָבגעבען.

דאָס רוב זאָגען דיא פאַנאַטיקער אויף דעם אַזאַ תּירוץ: דיא קשיות װעגען דער אמונה, וואָס דער מורה נבוכים שטעלט, פערשטייט יעדער, אבער דיא טיעפע תירוצים אויף דיא קשיות קען א קליינער מענשעלע ניט פערשטיין, דעריבער ווערט מען א׳ן אפיקורס ווען מען לייענט דאָס, און דעריבער דאַרף מען נאָר ערלויבען דאָס צו לייענען דעם זעהר גרויסען גדול.

דער אמת איז, אַז דער כלל פון דיא היינטיגע לומדים און פרומאַקעס — מיט נאָר זעהר ווייניג אויסנאַהמע, הייבען ניט אָן צו וויסען, וואס עס שטייט אין מורה נבוכים און האָבען קיין אהנונג ניט פון דעם רמב״ם׳ס פילאָזאָפּישע געדאַנקען, וועלכע זיי וואָלטען גע־ווים געהאַלטען פאַר שרעקליכע אפיקורסת.

ביי׳ן רמב״ם׳ס לעבען, וויא שוין געזאָגט, האָבען זיינע פרומע שונאים קיין חוצפה און קיין מוטה ניט געהאַט פון זייערע קריטיקען און פערלוימדונגען געגען איהם איבערצוגיין אויף פערפאָלגונגען. זיין נאָמען איז ביי זיין לעבען געווען צו געאַכטעט און צו הייליג ביי אַלע אידען צוליעב דעם גוטס וואָס ער האָט זיי געטהון.

און ווען זיין גרויסער גייסט האָט דען 13טען דעצעמבער יאהר 1204 (מאָנטאג 20 טאָג אין שבט ד׳ אלפים תתקס״ד) פערלאָזען זיין קערפּער, אין אַלטער פון 70 יאהר האָט דיא טרויעריגע נאַכריכט א שלאָג געטהון, וויא א דונער, אין אידישען פאָלק. אין אַלע אידישע קהלות פון דיא גאַנצע וועלט איז געווען א גרויסער טרויער. אין פאָסטאַט האָט מען דריי טעג נאָך אנאַנד איהם בעקלאָגט. אויך דיא גרעסטע לייט פון דיא מאָהאַמעדאַנער האָבען אנטהייל גענומען אין דיא טרויער־צערעמאָניעס. און ווען דיא טרויעריגע נאַכריכט איז גע־

קומען קיין ירושלים, האָבען זיך דיא אידען געריסען קריעה און דיא רבנים האבען צוזאמענגערופען גאנץ קהל אין שוהל אריין און מען האָט דאָרט אָבגעריכט א גרויסע טרויער־צערעמאָניע און געלייענט אין דיא תורה דיא תוכחה.

נאָך דיא טרויער־צייט האָט מען דעם רמב"ם'ס קערפּער אוועקגעפיהרט קיין ארץ ישראל און איהם מקבר געווען אין טבריא. (טהייל זאָגען אין חברון, לעבען דיא אבות און דיא מערת המכפלה.) אויף זיין מצבה האָט מען אויפגעשריעבען, צווישען אנדערעס, פאָל־גענדע ווערטער:

„א מענש און דאָך ניט קיין מענש,
און ווען א מענש, איז דיין מוטטער
פון היממלישע ענגלען טראָגען געוואָרען".

זיינע געגנער, דיא פרומאקעס, האָבען אָבער שפּעטער אָבגעמעקט דיעזע אויפשריפט און געלאָזט אויסקריצען: „דאָ ליעגט בעגראָבען דער אפּיקורס, וואָס האָט פערדיענט א חרם".

ביידע אויפשריפטען פּאסען זיך אייגענטליך פאר דיעזען גרויסען מאן, וועלכער האָט געוואָלט פערבינדען צוויי אונמעגליכע זאכען: וויסענשאפט און רעליגיאָן. פאר דיא דענקענדע מענשען, פאר דיא אויפגעקלערטע, איז ער געבליעבען א „הימעל־מענש" אזוי וויא זיין געניאלער לעהרער אריסטאָטעל; פאר דיא פערשימעלטע תלמודיסטען, פאר דיא פינסטערע פרומאקעס, פאר בוכשטאב־פרעסער פון דער תורה איז ער ביז היינט צו טאָג פערבליעבען א געפעהרליכער אפּיקורס.

Бібліотека академичесн. ферейна